

with the World-Systems Analysis, Environmental Sociology and the Theory of the Second Modernity as its basis.

In this light, the Ukrainian crisis and the war in Donbass could be immersed in the global context and explained by means of the contradictions of the modern world capitalist system, but not just by psychological inadequacy of a certain leader or, which is even worse, by ethnic factors. In this case, all attempts to impose full responsibility for social problems upon the people of certain region will hardly have any scientific argumentation, whereas they can be classified as manipulative technology for the benefit of certain group of ruling class.

Keywords: crisis, war, case studies, methodology, World-Systems Analysis, Environmental Sociology, the Theory of the Second Modernity, Theoretical Synthesis

Стаття надійшла до редакції 10.04.2016 р.
Прийнято до друку 23.05.2016 р.
Рецензент – д. соц. н., професор
Рущенко І. П.

УДК 316.62:355.01

А. С. Лобанова

СОЦІАЛЬНА МІМІКРІЯ В УМОВАХ КРИЗИ ТА ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ПОШУК ЕМПІРИЧНИХ ПОКАЗНИКІВ

Актуальність теми і обґрунтування проблеми. Індивідуальна, а тим паче суспільна свідомість була і залишається одним з найбільш загадкових і складних для наукового осмислення феноменів. Відомий польський соціолог П. Штомпка, аналізуючи шлях від індивідуальної до суспільної свідомості, зазначав, що «думають, творять і формулюють ідеї тільки одиниці, але коли ці ідеї стають визнаними, прийнятими та схваленими іншими людьми, коли вони підлягають засвоєнню та узгодженню, вони стають зразками, що підносяться над окремими людьми, *схемами мислення*, які в свою чергу починають впливати на мислення індивідів» [1, с. 308]. Вочевидь, що ці схеми мислення не є догматичними, раз і назавжди визначеними, навпаки, вони постійно видозмінюються, реконфігуруються в залежності від реакції їх суб'єктивності на зовнішнє соціальне оточення, на події і умови навколишнього світу. П. Штомпка зазначає, що оскільки суспільна свідомість формується «в надзвичайно складній взаємодії двох процесів, які можна умовно визначити як той, що йде знизу і той, що йде зверху», то вона

«все більш явно перетворюється на арену діяльності спеціалістів, а маси суспільства виступають як реципієнти (слухачі, читачі, глядачі – аудиторія, яка сприймає) якихось професійно сформульованих і представлених ідей» [1, с. 315]. Продуцентами цих «професійно сформульованих і представлених ідей» у стабільні часи можуть бути і політики, і учені, і письменники. Однак у нестандартних ситуаціях, які несуть загрозу життю і здоров'ю людей, наприклад, у періоди криз, політичних, соціальних, міжетнічних та військових конфліктів суттєво збільшується ризик деструктивного впливу на населення таких особистостей (політиків, представників мас-медіа, лідерів громадських рухів і т.п.), яким властива *соціальна мімікрія* (хитро сконструйована маскувальна чи імітаційна діяльність) задля формування *бажаних* (як правило, таких що *спотворюють реальну дійсність*) стереотипів мислення і укорінення їх у суспільній (масовій, груповій) свідомості.

В умовах гібридної війни, яка триває в Україні з початку 2014 р., соціальна мімікрія набуває усе більш виточених ідейно-мисленевих і життєво-поведінкових форм, які зазвичай носять деструктивно-дисфункціональний характер. Тому існує реальна потреба наукового осмислення і обґрунтованого пояснення змісту і особливостей соціальної мімікрії в сучасних умовах. На це звертає увагу і професор І. Кононов, який у своїй статті «Кризис и война как травматические события в биографиях жителей Донбасса», підкреслює, що «в кризових умовах варто особливої увагу приділити багатозначності масової свідомості. Якщо на її верхніх рівнях домінують реакції *мімікрії*, то більш глибокі рівні можуть зберігати структури, які сформовані в мирний період і очікують свого часу для виходу на поверхню» [2, с. 144].

Ступінь розробленості проблеми. Дослідження соціальної мімікрії та її різновидів вже мають свою традицію в українському науковому співтоваристві. Так, наприклад, М. Кириченко ще в 1993 р. зазначав, що лідери деяких партій, зважаючи на людську психологію, «вдаються до мімікрії: передусім підшукують привабливу назву, дарма що вона розходиться з політичним кредо партії. Поширені назви з атрибутами “ліберальний”, “демократичний”, “національний”, “християнський”, “зелений”, “справедливий” [3, с. 94–95]. У 2001 р. відомі українські соціологи Є. Головаха і Н. Паніна, аналізуючи соціальні зміни в Україні, зазначали, що деякі соціальні інститути, які визрівали в надрах радянської інституціональної системи, внаслідок соціальної мімікрії, зберегли свій вплив і продовжують функціонувати в нових пострадянських умовах [4, с. 6]. Теорія соціальної мімікрії, зокрема її суть, зміст, детермінанти, різновиди і механізми представлені у 2004 р. у авторській праці «Феномен соціальної мімікрії» [див: 5].

Нині поняття соціальної мімікрії широко використовується, як правило, для характеристики *оманливої соціальної і політичної поведінки* і діяльності соціальних суб'єктів, особливо у політичній сфері.

Так, аналізуючи політичну ситуацію в Україні наприкінці 2006 р., професор Києво-Могилянської академії О.Гарань зазначив, що політична мімікрія набуває в українському суспільстві хронічних форм. Він зокрема підкреслював, що для вітчизняних політиків "мімікріювати – не проблема. Проблема в іншому: чи вдасться побудувати справжні партії з ідеологією, програмою, які не будуть орієнтуватися тільки на певні фігури або на владні центри впливу?" [6].

Активізувався науковий інтерес до вивчення соціальної мімікрії і серед російських учених. Відомий соціолог Ж. Тощенко, досліджуючи метаморфози суспільної свідомості російського суспільства, приходиться до переконання, що «мімікрія представників владних і бізнес-структур породжує мімікрію і в різних верствах суспільства, тим самим надаючи їй характеру широкомасштабного суспільного явища» [7, с. 10]. В. Гомельська розглядає особливості агітаційної мімікрії в контексті парламентських виборів 2011 р. в Російській Федерації, зокрема звертаючи увагу на те, що «характерною рисою агітаційних компаній в сучасній Росії є заміщення політичної реклами соціальною», що носить маніпулятивний характер і «часом виходить не тільки за межу етики, але і за межу закону» [8, с. 86–87]. Президент ОО "Клуб рекламодавців СПб" В. Долбежкін розкриває зміст рекламної мімікрії, класифікуючи її існування в чотирьох "номінаціях": подробиці, клонування, імітації і пожвавлення [9].

Використання поняття "мімікрія" стає усе більш затребуваним в середовищі сучасних політиків і журналістів. Так, наприклад, у Твіттері (на @гукон) було оприлюднено статтю "Мімікрія української політики. Турчинов і Яценюк очолили партію "Народний фронт", в якій наведено думку директора київського Інституту глобальних стратегій Вадима Карасьова про те, що коаліції майданних сил не вийшло: "Кожен йде сам по собі. Майдан – це Порошенко, Майдан – це Тимошенко, Майдан – це Яценюк, Майдан – це Ляшко, Майдан – це Гриценко (екс-міністр оборони Анатолій Гриценко, лідер партії "Громадянська позиція" – "Газета.Ru"). Майдан формувався проти Януковича, а тепер в усіх пішли інші інтереси, закулісні ігри. При цьому у них у всіх загальний електорат" [10]. Можна погодитися з В. Карасьовим, що планована стратегія політичного єднання опозиційних партій, що виступили під час Євромайдану проти влади В. Януковича, в тих умовах дійсно була підмінена тактикою їх роз'єднання і самостійної участі в передвиборному процесі, що і свідчило про їх політичну мімікрію (маскування) з метою реалізації своїх групових (кланових) інтересів.

Однак, аналітичне осмислення ситуаційних площин уживання поняття соціальна мімікрія (зокрема політична, рекламна, пропагандистська і т.п.) свідчить про те, що в нього вкладається, як правило, зовнішньо презентаційний, тобто поведінковий, зміст, натомість не актуалізуються його внутрішні зв'язки і протиріччя, детермінанти і

наслідки, що пов'язуються з більш глибинними пластами його існування в індивідуальній і суспільній свідомості і в конкретній історично часовій і соціально-просторовій ретроспективі.

Тому *метою наукової роботи* є з'ясування особливостей прояву соціальної мімікрії в умовах кризи і гібридної війни і формування системи емпіричних показників її фіксації для виявлення характеру її впливу на масову свідомість. Для досягнення мети необхідно вирішити *наступні завдання*: *по-перше*, уточнити зміст і форми соціальної мімікрії як властивості людини і способу адаптивної поведінки; *по-друге*, пояснити специфіку суспільних умов в період криз і гібридної війни; *по-третє*, виявити коди суспільної свідомості і форми поведінки і діяльності, в яких виявляється соціальна мімікрія в періоди суспільних криз і гібридних війн і, *по-четверте*, сформуванати систему емпіричних показників фіксації соціальної мімікрії в суспільній свідомості для превенції її деструктивних наслідків в умовах військових конфліктів.

Викладення основного матеріалу. Наші тривалі наукові пошуки уможливають розуміння сутності соціальної мімікрії як ситуативно модифікованої атрибутивної властивості людини, яка поєднує в єдине ціле хитрість розуму (як родову властивість людини) із специфікою його прояву в критичних, складних, небезпечних для людини умовах або в ситуаціях, які сприяють досягненню нею успіху, гараздкування [5, с. 79].

Соціальна мімікрія - це специфічний спосіб адаптивної поведінки, коли соціальні суб'єкти (індивіди, групи, співтовариства), свідомо удаючись до подвійної моралі і амбівалентності особових ціннісно-нормативних систем, втілюють в соціальне життя маскувальну соціальну роль, яка відповідає суспільним експектаціям і інституціоналізованим нормам і стандартам, проте не є індивідуально визнаною. Це також уявно розроблена особистістю чи групою імітаційна рольова гра, завдяки якій вони, пристосовуючись до суспільно визнаних соціокультурних стандартів і зразків поведінки, уводять в оману інших людей, безпосередньо (чи опосередковано) зіштовхуючи їх між собою, прагнучи захиститися від несприятливих зовнішніх умов (пережити їх) або досягти бажаного соціального статусу, успіху чи гараздкування під певною машкарою, яка найкраще сприймається в ціннісно-нормативному вимірі соціуму.

Здатність до соціальної мімікрії *не є генетично запрограмованою* в мозку людини, а формується під впливом тих соціальних особливостей часу та простору, в яких соціалізується та здійснює свою життєдіяльність індивід. А це означає, що не біологічні чи фізіологічні властивості спонукають людину мімікріювати, а її соціальні характеристики, яких вона набуває в результаті свого історичного розвитку.

Тож виникає цілком слушне запитання: навіщо, з якою метою людина вдається до хитрування в процесі свого пристосування до

соціального часу-простору? Наскільки часто вона це робить? Кого і як залучає до своєї хитро спланованої поведінки чи діяльності?

Ясна річ, мімікріювати через хитрування людину спонукають умови, у яких вона *не може, або не хоче* поводитися чесно і відкрито, реалізуючи свою особистісну ціннісно-нормативну систему та наміри. Тому в складних (небезпечних для її здоров'я чи життя) зовнішніх умовах вона відшукує інший шлях – маскувальний, щоб у такий спосіб пристосуватися до оточення (на певний чи тривалий час) і тим самим захистити себе від тиску соціального середовища або досягти особистісних життєвих цілей.

Використовуючи свої розумові (інтелектуальні) здібності, хитруючи, людина починає обманювати інших людей, природу, щоб жити так, як хочеться. Хитрість розуму сприяє тому, щоб через опосередковані (абстрактне мислення, знаки, символи) реакції, коли бажаний ефект – досягнення мети – реалізується не безпосередньо дією суб'єкта на перетворюваний об'єкт (а таким може бути і річ, і людина, і ситуація), а цілеспрямовано зіштовхує зовнішні сили (об'єкти і суб'єкти) між собою для отримання потрібного, бажаного, корисного результату.

Більш того, прогрес розуму, який виявляється в інтелектуалізації суспільства уможлиблює також активізацію, поглиблення й інтенсифікацію “хитрощів розуму”, що найефективніше реалізується в політиці, дипломатії, мас-медіа, PR, в науці, значною мірою посилюючи роль та значення соціальної мімікрії. І особливо витончено соціальна мімікрія як атрибутивна властивість людського розуму виявляється в умовах військових конфліктів, коли необхідно не тільки передбачити оперативні дії та стратегічні наміри противника, але й ввести його в оману, розробляючи свої військові операції.

Виходячи з цих передумов, ми вважаємо, що найпоширенішими *за цільовою ознакою* в повсякденному житті загалом є три основні форми мімікрійної соціальної поведінки: *мімікрія-захист, мімікрія-гараздування (ціледосягнення успіху) і соціальний міметизм* [5, с. 126–142]. Кожна з цих форм соціальної мімікрії може мати як функціональний, так і дисфункціональний, як конструктивний, так і деструктивний характер для суспільства в цілому, так і для індивіда зокрема.

Суб'єктів – носіїв соціальної мімікрії ми називаємо *мімікріантами* (узагальнюючий термін, що слугує для називання індивідуального чи групового соціального суб'єкта-носія всіх, без винятку, форм, типів, різновидів соціальної мімікрії), *мімікрінами* (носії мімікрії-захисту, вони, як правило вимушено маскуються), *мімікрантами* (суб'єкти-носії мімікрії-гараздування (досягнення успіху), індивіди або групи (спільноти), які *самостійно активно* ініціюють своє особистісне мімікріювання), *соціальними міметитами* (суб'єкти-носії соціального міметизму, у яких особистість зрощується з оманливим образом і маска

стає «власним-Я») і *соціомутантам* (спадкоємцями міметитів) [5, с. 142–147].

Для того, щоб зрозуміти як функціонує соціальна мімікрія в умовах гібридної війни, необхідно, насамперед розкрити зміст її форм, а також з'ясувати основні ознаки чи характерні риси ведення гібридних воєн.

Соціальна мімікрія-захист використовується людьми для пристосування і/або виживання в складних (небезпечних) умовах. Її суб'єкти-носії свідомо, усупереч своїм ціннісним орієнтаціям, пристосовують власну поведінку під узвичаєні в певний історичний період часу суспільні норми та цінності, не сприймаючи їх як імператив, і реалізують в повсякденному житті імітаційну технологію адаптаційної поведінки, вводячи в оману оточуючих. Захисна мімікрія може бути *інтроспективною* (мімікрін саморефлексує, аналізує характер та особливості зовнішньої ситуації. Заразом він моделює “хитру” технологію власної поведінки, що дає йому змогу корегувати свої дії відповідно до вимог і умов середовища, тобто його маскувальна діяльність є мобільною і спрямовується переважно всередину – на себе) і *екстраспективною* (одночасовість індивідуального маскуванню і корекції зовнішнього середовища з метою освоєння і пристосування його до себе).

Мімікрія-гараздування (досягнення успіху) – це такий спосіб життєдіяльності певної категорії людей, коли вони розробляють і втілюють в життя хитру модель своєї соціальної поведінки, що дає їм можливість, майстерно маскуючи свою справжню мету, яка суттєво різниться від суспільних настанов і вимог, досягти бажаного, іноді навіть будь-якою ціною. Ця форма мімікрії широко розповсюджена в політичній, науковій, дипломатичній, військовій та інших сферах життя. Бажання мати багатство, славу, владу, науковий чи політичний статус змушує людей витончено мімікріювати, хитро перевтілюватися в “чужий” образ, приховуючи свою справжню сутність.

Соціальний міметизм, на наш погляд, являє собою таку специфічну форму соціальної мімікрії, за якої людина, копіюючи поведінку та образ інших людей, загальноновизнаних у певному соціальному середовищі авторитетів і лідерів, набуває як зовнішньої, так і внутрішньої ціннісно-орієнтаційної (проте *псевдоціннісної для себе*) подібності до них. Інакше говорячи, „особистісне Я” міметита розчиняється в “Я – моделі”. Всі форми соціальної мімікрії мають невід’ємні її атрибути: соціальну маску-роль та імітаційну рольову гру і певні конкретно означені способи своєї реалізації в повсякденному житті, до яких можна віднести зокрема оману, імітацію (підробку), лицедійство, містифікацію тощо.

Тобто будь-яка людина (соціальна група, соціальна інституція і т.п.) *може мімікріювати* тоді і там, коли і де це їй буде потрібно або для

виживання, або досягнення успіху (гараздування), або для самопрезентації свого «нового Я» у тому соціальному просторі, до якого вона прагне пристосуватися. Оскільки кожній, без винятку, людині властива хитрість розуму (звісно, у різних ступенях і обсягах її репрезентації), остільки вона здатна хитрувати, вводити в оману інших різними шляхами і методами, добутими або через поінформованість, знання або через мімікрійний досвід – свій чи чужий.

Звернемо увагу на важливу особливість соціальної мімікрії – вона необхідна там і тоді, коли людина не хоче або не може відкрито презентувати і реалізувати свою ціннісно-нормативну систему, оскільки вона не співпадає з тією, яка домінує у соціальному середовищі (групі, спільноті, соціумі) або входить з нею в суперечність. Частота соціальної мімікрії визначається її суб'єктами-носіями і залежить виключно від їх мети, бажання і здатності приховувати свої істинні наміри та інтереси. Звісно, що зовнішні обставини є вирішальним чинником, який впливає на характер і тривалість мімікріювання. Під вплив мімікріантів можуть підпадати не тільки окремі особи (пересічні громадяни, політики, судді і т.п.), але й малі та великі соціальні групи, спільноти (політичні партії, трудові колективи, громадські організації, територіальні спільноти, регіональні соціуми і т.д.) і навіть суспільства – все залежить від сприятливих обставин.

Соціологічні дослідження підтверджують той факт, що в періоди суспільних криз, трансформацій і потрясінь практично усі форми соціальної мімікрії набувають необмеженого поширення в різних сферах життя і серед різних верств населення. Сприяє цьому також розвиток інформаційних і комп'ютерних мереж, який віртуалізує реальний світ, дає можливість жити серед вигаданих образів і поведінкових практик. Особливо благодатним ґрунтом для укорінення соціальної мімікрії є періоди військових конфліктів, коли противники відшуковують і використовують найрізноманітніші імітаційні і маскувальні технології протистояння і ведення військових дій і впливу на масову свідомість людей. Не стали винятком і роки *кризи* в українському суспільстві (за оцінками різних учених, кризові явища фіксуються з 1991 р., весь час поглиблюючись) і *гібридної війни*, яка триває на Сході України з квітня 2014 р.

Аналізуючи сутність криз у роботі «Суспільні кризи: гальмо чи рушій розбудови соціальних інституцій?», ми уточнили її розуміння як «переломного моменту у функціонуванні будь-якої суспільної системи, який виникає під впливом певних економічних чи політичних процесів, спричинених протиріччями суспільного характеру і який може призвести до формування якісно нової її структури», однак не факт, що ця нова структура може бути кращою за попередню [11, с. 29].

Перманентна криза в Україні, яка виявляється постійними політичними протиріччями і економічними спадами, звісно, певною

мірою сприяла і розгортанню на сході країни військового конфлікту, який за оцінками багатьох експертів набув характеру гібридної війни.

Так, колишній радник з безпеки в ООН і НАТО, генерал у відставці Франк ван Каппен (Frank van Karpen), однозначно заявив, що Путін веде в Україні гібридну війну. Він зокрема зазначив, що у «терміні *hybrid warfare* є безліч дефініцій, йому присвячено багато книжок. Гібридна війна – це мішанина класичного ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, яка веде гібридну війну, укладає оборудку з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що будь-яка держава зобов'язана дотримуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони сухопутної війни, домовленості з іншими країнами. Всю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань» [12]. Цей висновок авторитетного військового експерта важко спростувати, тому що він підтримується практично всією міжнародною спільнотою, адже і анексія Криму, яка не визнана жодною країною в Європі, була виконана саме в площині гібридної війни.

Ґрунтовний соціологічний аналіз специфіки гібридної війни здійснив у своїй монографії «Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога» український соціолог Ігор Рущенко [13]. Він довів, що ця війна є соціальним проектом, розкрив її структуру і описав підривні соціальні технології, обґрунтував думку про те, що гібридним війнам передують тривала підготовка як звичайних військових компонентів, так і нетрадиційних засобів, тактик і технологій. Більш того він переконаний, що у таких війнах відбувається змагання не стільки між природними здібностями та розумом військових та їх командирів, скільки між науковими школами, концепціями і підходами, а їх родзинкою стають воєнні «ноу-хау», що ламають існуючі стереотипи про ведення воєнних дій. Так, переконливою є думка про те, що до таких війн «потрібно готувати не тільки військо, а й націю, народні маси, оскільки саме вони можуть або зіграти роль трампліна для агресії, як це трапилося у Криму чи на Донбасі, або перетворитися на мур, об який розіб'є своє чоло ворог» [13, с. 11].

Спостереження за подіями, які відбуваються на сході країни, аналітичне осмислення інформаційних меседжів і технологій, які готуються російськими телеканалами, спілкування з переселенцями, дають підстави висунути *гіпотезу* про те, що *абсолютна більшість мешканців окупованих територій знаходяться в стані соціальної мімікрії*, удаючись до різних її форм. Одна частина мешканців (вважаємо, близько третини) – це *мімікріни*, тобто ті, хто вважає себе громадянами України і є прихильниками єдиної країни, однак вони за певних обставин не можуть покинути свої домівки у Криму, Луганській та Донецькій

областях і переселитися до інших областей. Вони **вимушено** використовують *мімікрію-захист* для того, щоб пережити окупацію, зберегти життя і здоров'я своїх дітей, батьків похилого віку і убезпечити себе від насилля з боку сепаратистів.

Вони приховують від *так званої* нової влади свої справжні ціннісні системи, намагаються менше спілкуватися з іншими людьми, оскільки не довіряють нікому, обмежуючись лише вузьким родинним колом. За обставин, які загрожують особисто їм, або їх родинам, вони можуть демонструвати вербальну прихильність до представників владних структур так званих ДНР і ЛНР, однак насправді продовжують сповідувати українські цінності та орієнтуватися на відродження національних традицій і законів. Мімікріювання (маскування) їм життєво необхідне для того, щоб адаптуватися до тимчасових проблем, які виникають у зв'язку із військовими діями на їх території і пережити їх з меншими психологічними, фізіологічними і матеріальними витратами.

Друга частина мешканців окупованих територій (десь приблизно до половини) – це *мімікракти*, тобто суб'єкти-носії *мімікрії-гараздкування*. Їх метою є приєднання Криму і так званих ДНР і ЛНР до Російської Федерації, і вони повсякчасно демонструють свою прихильність і підтримку дій своїх керманічів. Однак, як нам видається, вони скоріше переслідують особистісні цілі – в умовах невизначеності знайти і використати можливості (будь-якого кшталту, зокрема і незаконного) для власного збагачення, досягнення бажаних соціальних статусів, хоча і сумнівних з точки зору моральних правил. Вони не можуть реально оцінити ситуацію, оскільки слухають і чують тільки російську політичну риторику, яка спрямована проти українського вибору. Вони не здатні почути українську сторону, оскільки поступово, під впливом російської пропагандистської машини втрачають здатність самостійно мислити, а тим більше розуміти і аналізувати реальну ситуацію. Хоча в лабіринтах їх індивідуальної свідомості ще існують архетипи приналежності до української держави, не зникли патерни сприйняття і усвідомлення соціальної реальності, які сформувалися у мирні часи, якби вони не намагалися їх свідомо викоринити.

Напевно, до мімікратів відносяться і так звані «хиткі елементи», про які вперше серед українських соціологів заговорив Ігор Рущенко. Він зокрема зазначив, що «апріорі у кожному суспільстві є «хиткі соціальні сегменти», до яких відніс національну периферію, людей, які «погано усвідомлюють факт громадянства, ставляться до нього формально, сповідують філософію: «риба шукає, де глибше, а люди – де, краще». Це є «недостойні» громадяни, що пам'ятають про свої конституційні права, але забувають про обов'язки. Під час війни вони ховаються від мобілізації, легко зраджують, а у мирні часи можуть бути репрезентантами «п'ятої колонії» [13, с. 33–34].

Серед мешканців тимчасово окупованих територій є також частина тих (припускаємо, що це приблизно десята частина), хто за два роки окупації та війни *зрослися зі своїми образами і ролями* російських підданих та «борців проти хунти» (якими вони себе презентують) і не вважають себе громадянами України. Це – *соціальні міметити*, яким властива ненависть до всього українського, вони не можуть представити себе і свого місця у новому українському просторі з проєвропейською інтеграцією. Вони є запродавцями і, як правило, їм нікуди повертатися із зони антитерористичної операції, оскільки за ними тягнеться шлейф кривавих злочинів, Україну вони зрадили і тут їх ніхто не чекає, а в Росію їх ніхто не запрошує і тому вони згодні за копійки (а іноді за дозу наркотиків) продовжувати свою сепаратистсько-злочинну діяльність.

Ядро соціальних міметитів, на нашу думку, складають *маргінальні прошарки*, до яких на тимчасово окупованих територіях, погодимось з І. Рущенко, можна віднести «мешканців депресивних територій, де чоловіки не мають роботи після закриття шахт і стають дезадаптованими у соціальному сенсі», зокрема обирають «шлях злочинності, наркаторгівлі, контрабанди або деградують, спиваються, стають наркоманами» [13, с. 33–34]. Втрачають свою ідентичність, набувачи рис соціальних міметитів (сепаратистів, терористів) також практично усі люди із кримінальним минулим, навіть ті, які хотіли б повернутися до нормального життя. Клеймо злочинця в умовах гібридної війни набуває особливого значення для терористів, презентуючи їх як таких собі «героїв», що начебто понесли несправедливе покарання від минулої влади, а відтак вони мусять відстоювати і захищати інтереси незаконно покараних.

Вважаємо, що решта мешканців, що проживають на тимчасово окупованих територіях Криму, Донецької і Луганської областей – це десь приблизно один з десяти – ті, хто *не мімікріює*, хто не втратив українську ідентичність і в умовах тимчасової окупації не змінюють своїх поглядів, цінностей, проте і не демонструють їх відкрито. Вони не бояться тиску сепаратистів і представників так званої влади, однак не вступають з ними ні в діалог, ні у відкритий конфлікт. Вони намагаються пристосуватися, *не маскуючи* свої реальні цілі, знаходять адекватні способи реалізації своїх професіональних здібностей і за певних обставин можуть висловити свої думки і свої оцінні судження стосовно ситуації і в Україні, і Росії відкрито, не приховуючи їх.

Тож можна припустити, що на тимчасово окупованих територіях, абсолютна більшість населення удаються до мімікріювання (маскування своїх справжніх поглядів на ситуацію, оцінок і ціннісних орієнтацій) і для того, щоб вижити, і для того, щоб досягти життєвих цілей, а іноді і тому, що їм просто подобається штучно створена ними маска, образ «захисника несправедливо скривджених руськомовних мешканців», яку вони не хочуть знімати, зростаючись з нею.

Вочевидь, ці наші припущення мусять бути перевірені у емпіричній спосіб, адже будь-яке соціальне явище чи процес тільки тоді набуває наукової обґрунтованості, коли існує сукупність соціальних фактів, які відображені за допомогою *емпіричних показників*. Соціальна мімікрія досить складне та суперечливе явище, емпірична фіксація якого має скоріше проблематичний, ніж безпроблемний характер, оскільки характерною особливістю соціальної поведінки мімікріанта є приховування ним своєї ціннісно-нормативної системи під машкарою такої, яка визнана та схвалюється тим соціальним середовищем, до якого носій соціальної мімікрії інтегрується або прагне долучитися. Розпізнати оманливу поведінку людини чи групи за умов реалізації ними хитрощів та гнучкості розуму досить важко. Ще важче фіксувати факти маскування, імітації, лицемірства, хамелеонства в той момент, коли вони відбуваються, оскільки немає доказів нечесної маскувальної поведінки.

Вербальна інформація, представлена мімікріантом за допомогою словесних кодів, теж не дозволяє моментально з'ясувати її мімікрійну сутність, адже формально вона повністю відповідає експектаціям оточуючих і, крім того, сприймається і схвалюється ними. Мімікрію можна розпізнати тільки через деякий час, коли її наслідки стають очевидними, тобто емпірично фіксованими, або мімікріанти починають відкрито виявляти свою справжню суть, свої справжні наміри та цілі. Якщо, скажімо, конфліктну ситуацію, страйк, протестний настрій населення тощо можна фіксувати візуально та за допомогою оцінних суджень, то мімікрію таким чином як поточне дійство зафіксувати неможливо. Адже жоден мімікріант не зізнається, що він у відповідний момент “грає не свою гру”, і навіть не кожен експерт-психолог зможе розпізнати мімікрію, тим більше тоді, коли вона максимально наближена до звичної або очікуваної для певного соціального середовища поведінки і є продуктом витонченої інтелектуальної технології.

Але все ж таки підходи до фіксації соціальної мімікрії існують. Їх пошук полегшують феноменологія Е. Гуссерля, феноменологічна соціологія А. Шюца та теорія символічних форм П. Бурдьє. Саме ці теоретичні парадигми, на нашу думку, можуть скласти базис для визначення методологічного підходу щодо емпіричної фіксації соціальної мімікрії, яка є цілком звичним явищем у нашому світі, що Е. Гуссерль назвав “життєвим світом”. “Життєвий світ” – це наше безпосереднє “інтуїтивне середовище”, у якому, за словами А. Шюца, “ми, як людські істоти серед собі подібних, переживаємо культуру і суспільство, певним способом ставимося до оточуючих нас об’єктів, впливаємо на них і самі знаходимося під їх впливом” [цит.: 12, с. 265].

Крім того, життєвий світ розглядався Е. Гуссерлем як “інтерсуб’єктивний” світ і саме в інтерсуб’єктивності “кристалізуються” можливості виявлення основних емпіричних показників соціальної мімікрії. Термін “інтерсуб’єктивний” використовується названими

соціологами для опису деяких аспектів взаємин між людьми як істотами життєвого світу. Інтерсуб'єктивність відображає внутрішньо властиву свідомості людини соціальність і те, що світ сприймається і переживається нею як спільний для неї і для інших. Основна форма інтерсуб'єктивності, яку пропонує А.Шюц, описується за допомогою тези про “взаємність перспектив”, що передбачають наявність двох ідеалізацій, що являють собою ніщо інше, як узвичаєні правила соціального життя. Перша з них - це правило “взаємозаступання точок зору”. Суть його полягає в тому, що кожен із нас з вірою сприймає такий факт: “Я і будь-яка інша людина однаково сприйматимемо наш спільний світ, якщо ми обмінємося місцями так, щоб моє “Тут” змінилося в її, а її “Тут” – яке для мене зараз “Там”, – у моє” [там же]. Вважаємо, що під час такої трансформації наші способи переживання світу будуть ідентичними. Друга ідеалізація виявляється шляхом реалізації іншого правила, яке А. Шюц називає “збіг систем релевантностей”, згідно з яким «Я» і будь-яка інша людина на віру сприймаємо той факт, що, незважаючи на унікальність наших біографічних ситуацій, відмінність систем критеріїв значущості, які ми використовуємо, є “неістотним з точки зору наявних цілей”. Обоє вважаємо, продовжує думку вчений, що “Я і він, тобто “ми”, інтерпретуємо актуальні або потенційно спільні для нас об'єкти, факти і події “емпірично тотожним”, практично однаковим способом” [там же]. А теза А. Шюца про alter ego, як відомо, описує деякі аспекти сприйняття одним індивідом «іншого» в його “живому теперішньому”. Одночасність нашого сприйняття один одного в „живому теперішньому” означає, що я в деякому розумінні знаю про іншого в даний момент більше, ніж він знає про самого себе.

Ще далі в пізнанні усвідомлення людиною поведінки інших йде П. Бурдьє. Поруч з феноменологічним та об'єктивістським способами пізнання життєвого світу він розглядає праксіологічне пізнання, одночасно діалектично його пояснюючи. Для П. Бурдьє досвід завжди містить щось невисловлене, якийсь “мімезис”, який передається символічно, але є чистою поведінкою без теорії, що не вербалізується. Поняття практики, яке запропонував П. Бурдьє, має певну схожість з поняттям “життя” у прагматизмі, меншою мірою в екзистенціалізмі або в екзистенціальній феноменології. Воно бере свій початок у відмові від передбачення, що будь-яке мислення можливе лише як мовне або як логічне мислення; постійно підкреслює “дологічну логіку практики” [цит.: 12, с. 618].

Практику П. Бурдьє пояснює через діалектику об'єктивних структур та глибоко засвоєних структур (“укорінених” у культурі). Причому “діалектика” засвідчує, що глибоко засвоєні структури не можна повністю пояснити, виходячи з намірів задіяних в них людей. Глибоко засвоєні структури П. Бурдьє розглядав як систему диспозицій. Подібним способом він визначає й праксіологічне пізнання як

діалектичне співвідношення між об'єктивними структурами, з одного боку, і системою диспозицій, які їх актуалізують і відтворюють, з іншого.

Систему органічних або ментальних диспозицій, та неусвідомлених схем мислення, сприймання та дії дослідник називає “*габітус*” (*habitus* – від лат. мати): “ Габітус є одночасно системою виробництва практик і системою схем сприймання й оцінювання практик. В обох випадках ці операції відбивають соціальну позицію, у якій він був сформований. Унаслідок цього габітус виробляє практики і уявлення, що піддаються класифікації й об'єктивно диференційовані, але вони сприймаються безпосередньо як такі тільки тими агентами, які володіють кодом, схемами класифікації, необхідними для розуміння їх соціального змісту” [15, с. 193–194]. Практику, так само, як і теорію самої практики, можна розглядати як продукт діалектичних відносин між ситуацією і габітусом, під яким розуміється система тривалих диспозицій, тобто “укорінених” у культуру структур.

Отже, ґрунтуючись на феноменологічному підході до пізнання усвідомлення одними людьми поведінки інших, послуговуючись соціологічною категорією “габітусу” як джерелом минулого індивідуального і колективного досвіду, який накопичується в кожному організмі у вигляді схем сприймання, мислення і дії, і набагато надійніше, ніж усі формальні правила і норми, намагається забезпечити узгодження і постійність досвіду з плином часу, пропонуємо виокремити такі основні *показники емпіричної фіксації соціальної мімікрії в умовах криз та гібридної війни*:

- 1) оцінне судження про те, як часто *оточуючі люди* говорять одне, а думають по-іншому;
- 2) оцінне судження про те, чому *оточуючі люди* в одній ситуації говорять про те, що хочуть бути громадянами України, а в іншій – громадянами Новоросії (Росії);
- 3) можливість людиною вільно висловлювати власні погляди в будь-якій ситуації;
- 4) оцінне судження про те, як пристосуватися до криз чи військового стану, щоб не нанести збитків собі і своїм близьким і пережити важкі часи;
- 5) оцінне судження про те, які причини примушують *оточуючих людей* вдаватися до “хитрої” маскувальної (мімікрійної) поведінки;
- 6) експектації стосовно маскувальної або імітаційної поведінки людей;
- 7) оцінне судження про те, як вижити і захистити себе і своїх близьких в умовах кризи, військового стану, гібридної війни;
- 8) преференції щодо адаптивного способу життєдіяльності в кризових умовах або в умовах військових дій;

9) оцінне судження про те, наскільки можна довіряти/не довіряти *оточуючим людям, політикам, мас-медіа* в умовах кризи чи військового стану;

10) оцінне судження про те, наскільки *оточуючі люди* довіряють російським і українським засобам масової інформації;

11) оцінне судження про те, наскільки можна довіряти *оточуючим людям*, які заради свого виживання або досягнення своїх власних цілей удаються до хитрої маскувальної та імітаційної поведінки.

Названі емпіричні показники дають нам можливість зафіксувати шляхом соціологічних опитувань існування соціальної мімікрії, проте як *post factum*, тобто як габітус, історичний досвід, який існував у минулому, існує й сьогодні буде існувати в майбутньому, але що люди відчують і помічають скоріше в поведінці інших, ніж у власній. Окрім цих показників, вважаємо, варто виокремити і такі, які уможливають фіксацію і реєстрацію фактів поточної (теперішньої) соціальної мімікрії як *псевдодійства - псевдодіяльності* (імітації, підробки). До них належать:

1) наявність в мас-медіа псевдоінформації, зокрема фейків, псевдофактів, псевдомеседжів;

2) факти імітаційних технологій, маскувальних військових операцій, дійств, коли, наприклад, під виглядом гуманітарної допомоги населенню окупованих територій з боку РФ ввозиться важке озброєння.

Звісно, що виявити такі імітаційні технології, псевдофакти і псевдооперації, фейки не завжди можливо, однак існують певні дослідницькі механізми, які дозволяють це зробити досить ефективно і оперативно, якщо в цьому виникає гостра потреба.

Висновки. Кризові ситуації, а тим більше військові конфлікти, гібридні війни є надзвичайно небезпечними життєвими умовами і дієвими ситуаціями, які потребують від людей пошуку адекватних їм шляхів виживання і пристосування. Одним із найбільш уживаних в історичній ретроспективі способів адаптивної поведінки людини в небезпечних для її життя умовах є соціальна мімікрія як свідомо хитра імітаційна (оманлива) поведінка чи діяльність людей, коли вони, удаючись до подвійної моралі і амбівалентності особових ціннісно-нормативних систем, втілюють в соціальне життя таку маскувальну соціальну роль, яка відповідає суспільним експектаціям і інституціоналізованим нормам і стандартам, однак не сповідується ними.

Є цілком обґрунтоване припущення про те, що в умовах гібридної війни більшість населення вдається до реалізації різних форм соціальної мімікрії, або щоб вижити, або щоб досягти своїх особистісних чи кланово-корисних цілей під різними оманливими масками. Здатність до мімікріювання формується і укорінюється у індивідуальній і груповій свідомості як відповідь на небезпеку зовнішнього середовища і реалізується як захисна реакція людей на суспільні виклики і загрози.

Тому факти соціальної мімікрії можуть бути зафіксовані та зареєстровані за допомогою системи емпіричних показників, яку доцільно розробляти на основі феноменологічного підходу Е. Гуссерля, А. Шюца та теорії символічних форм П. Бурдьє, щоб упередити їх негативні і деструктивні наслідки для суспільства в цілому, і для індивіда зокрема.

Список використаної літератури

1. **Штомпка П.** Социология. Анализ современного общества: пер. с польск. С.М.Червонной / П.Штомпка // М.: Логос, 2005. – 664 с.
2. **Кононов И. Ф.** Кризис и война как травматические события в биографиях жителей Донбасса / Илья Фёдорович Кононов // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. – вип. 21. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 143–156.
3. **Кириченко М.** Багатопартійність. Процес пішов, інша справа – куди / М.Кириченко // Віче. – 1993. – № 9. – С. 89–102.
4. **Головаха Є., Паніна Н.** Соціальні зміни в Україні: пострадянська деінституціоналізація і особливості становлення нових соціальних інститутів/ Є. И. Головаха, Н. В.Паніна // Політична думка. – 2001. – №4. – С. 3–25.
5. **Лобанова А. С.** Феномен соціальної мімікрії [монографія] / Алла Степанівна Лобанова // Київ: Інститут соціології НАН України, 2004. – 300 с.
6. **Гарань А.** Политическая мимикрия приобретает хронические формы / Алексей Гарань // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2006/11/9/4408263/?attempt=1>
7. **Тощенко Ж. Т.** Метаморфозы современного общественного сознания: методологические основы социологического анализа / Ж.Т.Тощенко // Социс. – 2001. – №6. – С. 3–15.
8. **Гомельская В. Ю.** Агитационная мимикрия или как запустить политическую рекламу до начала агитационного периода: парламентские выборы 2011 года / В. Ю. Гомельская // Журнал PolitBook. – Вып. № 1. – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/agitatsionnaya-mimikriya-ili-kak-zapustit-politicheskuyu-reklamu-do-nachala-agitatsionnogo-perioda-parlamentskie-vybory-2011-goda>
9. **Долбежкин В. А.** Рекламная мимикрия (2): цели и средства / В. А. Долбежкин // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dv-reclama.ru/others/articles/kreativnost/7833/reklamnaya_mimikriya/
10. **Мимикрия украинской** политики. Турчинов и Яценюк возглавили партию «Народный фронт» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rykov.ru/post/1591/>
11. **Лобанова А., Славина О.** Суспільні кризи: гальмо чи рушій розбудови соціальних інституцій? / Алла Лобанова, Олена Славина // Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості : зб. наук. праць / відп. ред. А. С. Лобанова. – Вип. 4. – Кривий Ріг; Забже: Видавничий дім, 2009. – С.18–25.
12. **Путін веде в**

Україні гібридну війну – генерал Каппен [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25363591.html>.

13. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія / І. П. Рущенко // Х.: ФОП Павленко О. Г., 2015. – 268 с.

14. Волков Ю. Г., Нечипуренко В. Н., Самыгин С. И. Социология: история и современность. Серия «Учебники, учебные пособия» / Ю. Г. Волков, В. Н. Нечипуренко, С. И. Самыгин // Ростов-на-Дону : «Феникс», 1999. – 672 с. **15. Бурдьё П.** Социальное пространство и символическая власть / П. Бурдьё // Начала: перев. Шматко Н.А. – М.: Socio-Logos, 1994. – 288 с.

Лобанова А. С. Соціальна мімікрія в умовах кризи та гібридної війни: пошук емпіричних показників

В статті представлено авторську версію функціонального змісту соціальної мімікрії як суспільного феномена, особистісної властивості людини і способу адаптивної поведінки.

Обґрунтовується думка про те, що соціальна мімікрія, в умовах кризи і гібридної війни, набуваючи модифікованих форм у вигляді інформаційних маніпулятивних технологій, політичних псевдогасел, фейкових меседжів стає важливим впливовим чинником формування суспільної свідомості і громадської думки різних верств українського суспільства, нерідко суттєво спотворюючи реальну дійсність.

Зазначається, що соціальна мімікрія в умовах кризи і гібридної війни носить здебільш деструктивно-дисфункціональний характер, гальмуючи особистісний і суспільний розвиток. І тому актуалізується думка про необхідність емпіричної фіксації проявів соціальної мімікрії задля упередження її негативних наслідків.

Ключові слова: соціальна мімікрія, хитрість розуму, криза, гібридна війна, імітаційність, маскування, фейки, псевдопатріотизм, експектації.

Лобанова А. С. Социальная мимикрия в условиях кризиса и гибридной войны: поиск эмпирических показателей

В статье представлена авторская версия функционального содержания социальной мимикрии как общественного феномена, личностного свойства человека и способа адаптивного поведения.

Обосновывается мысль о том, что социальная мимикрия, в условиях кризиса и гибридной войны, приобретая модифицированные формы в виде информационных манипулятивных технологий, политических псевдолозунгов, фейковых сообщений становится важным влиятельным фактором формирования общественного сознания и общественного мнения различных слоев украинского общества, нередко существенно искажая реальную действительность.

Отмечается, что социальная мимикрия в условиях кризиса и гибридной войны носит большей частью деструктивно-дисфункциональный характер, тормозя личностный и общественное развитие. И поэтому актуализируется мысль о необходимости эмпирической фиксации проявлений социальной мимикрии для предупреждения ее негативных последствий.

Ключевые слова: социальная мимикрия, хитрость ума, кризис, гибридная война, имитационность, маскировки, фейки, псевдопатриотизм, экспектации

Lobanova A. S. Social mimicry under condition of crisis and hybrid war: search for the empirical parameters

The article presents the author's version of the functional content of social mimicry as a social phenomenon, personal property and the way of adaptive behavior.

The author claims that social mimicry being under conditions of crisis and hybrid war gets modified forms such as manipulation of information technologies, political pseudo slogans, fake messages, and thus it becomes an influential factor when shaping public awareness and opinion of different layers of Ukrainian society, often significantly distorting reality.

It is noted that under conditions of crisis and hybrid war social mimicry is to the greater extent dysfunctional and destructive factor, making personal and social development slower. So, to prevent its negative effects, it's needed to empirically fix all manifestations of social mimicry.

Keywords: social mimicry, cunning, crisis, hybrid war, imitation, disguise, fake, pseudo patriotism, expectations.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2016 р.
Прийнято до друку 23.05.2016 р.
Рецензент – д. соц. н., професор
Кононов І. Ф.

УДК 316.62:303.1:355.422

І. П. Рущенко

**МЕТОДОЛОГІЧНІ І МЕТОДИЧНІ ПИТАННЯ ВИМІРУ РІВНІВ
ДЕВІАЦІЇ В ЗОНІ ПРОВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ**

Девіантологія є порівняно новою мультидисциплінарною галуззю знань, де соціологія відіграє провідну роль. Соціологічний підхід має виконувати інтегруючу функції щодо аналізів більш конкретних